

УДК 262.5

Вадим Ореховський

ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ПО ОРГАНІЗАЦІЇ МЕДИЧНОЇ, ХАРЧОВОЇ ТА САНІТАРНО-ЕПІДЕМІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОРАНЕНИМ ВІЙСЬКОВИМ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 РР.)

У статті автор розкриває основні моменти діяльності Російського Товариства Червоного Хреста по наданню медичної, харчової та санітарно-епідемічної допомоги частинам діючої армії у роки Першої світової війни

Ключові слова: Перша світова війна, Російська імперія, громадські медично-санітарні організації, Російське Товариство Червоного Хреста, допомога пораненим і хворим.

Сьогоднішній світ, світ третього тисячоліття є надзвичайно багатоманітним, різнобарвним, неоднозначним. Переживаючий добу “глобалізації”, змушений вирішувати питання війни і миру, економічного процвітання та культурного обміну він, в той же час намагається не втратити своєї неповторності. Сучасна цивілізація прагне ліквідувати помилки минулого і в той же час створює нові, часто важковирішувані проблеми. Пошук шляхів їх подолання змушує нас обернутися в минуле, намагаючись зрозуміти сьогодення і передбачити майбутнє.

Однією з таких переломних подій світової історії є невеличкий хронологічний період 1914–1918 рр. Перша світова війна, яку справедливо називають ще й “Великою”, за масштабністю воєнних дій та кількістю жертв перевищила найбільш криваві збройні конфлікти у всій попередній військовій історії світової цивілізації.

Із небувалою силою, загостривши усі економічні і політичні проблеми країн Європи, війна змусила терміново вирішувати ще одне важливе завдання – медично-санітарне забезпечення бойових дій ворогуючих армій.

Особливого значення це питання набуло у Російській імперії. Картина тут була вельми невтішна: смертність серед поранених – більше 10 відсотків; назад до лав після поранень, контузій та інших ушкоджень поверталось від 40 до 50 відсотків усіх поранених, а інвалідність серед поранених – вище 20 відсотків, що значно перевищує аналогічні показники у арміях союзників та ворогів Росії [34, с. 11]. Частково зарадити цій ситуації змогли громадські військово-санітарні організації, які в багатьох випадках стали конкурентами державної медицини і навіть монополістами в деяких галузях лікарської і не тільки лікарської допомоги.

З усіх громадських організацій, що передбачали надання допомоги пораненим, хворим та калікам, діяльність Російського Товариства Червоного Хреста (РТЧХ) була найбільш дієвою, багатоплановою і результативною.

Значущість подій 1914–1918 рр. привертала, привертають і будуть привертати до себе увагу істориків [1; 4; 7; 13; 33; 37; 39; 48]. На різних етапах розвитку історичної науки предметом досліджень вчених ставали різні аспекти “Великої війни”. Однак серед значного наукового доробку майже відсутні праці, присвячені історії діяльності РТЧХ у роки Першої світової війни. Наукова розробка цієї проблеми продовжує залишатися одним з важливих завдань вітчизняної історичної науки. Останнє і визначило актуальність теми, обраної автором статті.

Метою публікації є розкриття та характеристика основних напрямків діяльності РТЧХ по наданню медичної, харчової та санітарно-епідемічної допомоги пораненим військовим у ході бойових дій 1914–1918 рр.

Перша світова війна виявилася особливо важким випробуванням для Російського Червоного Хреста. Військові поразки, особливо на початку війни, і пов'язані з ними величезні втрати російської армії, хаос і паніка в тилу – все це вимагало від Товариства не тільки прийняття негайних заходів по організації евакуації поранених та хворих, але й забезпечення їх подальшого лікування. Для цього необхідно було збільшити кількість лікарняних місць у госпіталях і лазаретах (особливо міських).

Найбільш значне зростання числа місць припало на долю Петрограда, де у кінці липня 1915 року нараховувалося 49000 лікарняних місць у 550 медичних закладах (у жовтні 1914 р. – всього лише 13000). Це, перед усім, пояснювалося тим, що у липні 1915 року була завершена програма Петроградського Міського Комітету Всеросійського Союзу Міст (громадська організація, що виникла з початком війни і повинна були відігравати роль помічника військово-санітарного відомства та Російського Товариства Червоного Хреста (РТЧХ)) по збільшенню кількості госпітальних місць до 27000 [15, с. 8–9].

Червоний Хрест з вищеназаних 49000 місць до кінця першого року війни мав у своєму розпорядженні 12000 ліжок, замість запланованих 6000 на 1 жовтня 1914 року [15, с. 9].

Що стосується району, то в цьому відношенні найбільше зростання спостерігалось у Фінляндії. Вже 1 серпня 1914 року на засіданні Головного Управління (ГУ) РТЧХ розглядалось питання про обладнання Фінським Червоним Хрестом лікарні на 100 ліжок, а також формування санітарного загону [40, арк. 7].

До 1 жовтня 1914 року кількість лікарняних місць становила 1766 ліжок, а через вісім з половиною місяців кількість останніх досягла цифри 5481. Особливе значення лікарняним місцям у Фінляндії надавали висока якість їх хірургічного обладнання, забезпечення їх першокласним медичним персоналом, а також завдяки досить вмілому і широкому використанню вигідних місцевих умов для санітарного лікування поранених та хворих воїнів [15, с. 9].

Всього ж у середині 1915 року у Північному районі РТЧХ знаходилося до 1300 медичних закладів всіх організацій, які мали більше 87000 місць [15, с.8].

Діяльність стаціонарних закладів РТЧХ зосереджувалася не тільки у містах і тилових районах. Вони забезпечували потреби і частин діючої армії. Так, війська Північно-Західного фронту обслуговувалися такими формуваннями Червоного Хреста: 23 госпіталями; 16 етапними лазаретами і 16 рухомими лазаретами [41, арк. 247 зв.].

Діяльність цих лікарняних закладів зосереджувалася, головним чином, у районах поблизу мм. Любліна, Івангорода, Нової Александрії, Радома і Келець, причому особливої напруги досягла вона у Кельцях, де за час боїв 8–15 листопада 1914 року скупчилась значна кількість поранених. У госпіталях на 50 ліжок доводилося розмішувати по декілька сотень поранених [16, с. 533]. За час листопадових боїв тільки в одну Варшаву прибувало щоденно від 6000 до 8500 поранених. Вони заповнили всі будівлі, які тільки можливо було знайти у місті [14, с. 14].

Найбільш чисельною була організація РТЧХ на Південно-Західному фронті. Тут у кінці вересня 1914 року у розпорядженні головноуповноваженого Б. Є. Іваніцького знаходилися такі медико-санітарні заклади: 25 госпіталів; 17 етапних і 16 рухомих лазаретів; 2 спеціальних і 6 передових загонів [41, арк. 247 зв.], а на 10 січня 1915 року кількість формувань Червоного Хреста у цьому районі збільшилася до 36 госпіталів, 43 етапних і рухомих лазаретів та 14 передових загонів. Крім того, медична допомога надавалася двома спеціальними загонами Бессарабського Земства [11, с. 823].

Про розміри лікарняної допомоги, наданої цими закладами, свідчать такі кількісні дані: з початку кампанії до 1 грудня 1914 р. в 34 госпіталях, 20 етапних і 15 рухомих лазаретах було проведено хворими і пораненими 750000 лікарняних днів, в т.ч. 28000 – офіцерських [11, с. 823].

Стабілізація російсько-німецького фронту та тимчасове припинення військових дій дали змогу підвести деякі підсумки у діяльності Червоного Хреста за перше півріччя війни.

Найбільш повно це зробив професор М.О. Вельямінов у своїй доповіді ГУ РТЧХ [25; 30, арк. 58; 43, арк. 57зв. – 58].

Маневровий характер військових дій вимагав більшої рухомості медичних закладів РТЧХ. Між тим, прибуття госпіталів на передові позиції викликало великі труднощі, тому що їх не було де розміщувати, а на узгодження цього питання з Головним начальником постачання того чи іншого фронту витрачалося дуже багато часу. Тому вони відправлялися в райони уповноважених без вказівки місця призначення. Бюрократична тяганина, постійно змінювані накази військових призводили до того, що деяким госпіталям взагалі доводилося чекати у вагонах [14, с. 13].

Негативно впливала на діяльність госпіталів також їх недостатня мобільність. Це пояснювалося як малою пропускнуою можливістю російських залізниць, так і обмеженою кількістю залізничних вагонів.

Лазарети були більш мобільними і часто замінювали госпіталі, розгортаючись іноді на 300 ліжок. Так, Самарський етапний лазарет у м. Гродно за час осінньо-зимових боїв 1914 року прийняв біля 500 чоловік (більшість – важкопоранені) [14, с. 15]. Досить інтенсивно працював лазарет Мармурового палацу, старший лікар якого, розташовуючись в 1–2 верстах від місця бою, виконував тут досить серйозні операції [16, с. 533].

Не тільки госпіталі і лазарети часто не мали обозу, який би міг перевозити їх громіздке обладнання, але і керівний склад Червоного Хреста був позбавлений засобів пересування. Так, у завідуючої медичною частиною Північно-Західного району, професора В. Г. Цеге фон Мантейфеля довгий час не було автомобіля, необхідного для службових роз'їздів [30, арк. 58; 43, арк. 57 зв. – 58].

Не зовсім сприятливо відображалась на діяльності РТЧХ численність немедичного персоналу, що часто призводило до ігнорування медиків або до вирішення суто медичних справ без участі останніх [30, арк. 58; 43, арк. 57 зв. – 58].

Спостерігався також надзвичайний розвиток паперового боку справи, доходячи до того, що "... папери відсилаються із однієї кімнати в іншу, а з неї у сусідню" [30, арк. 58; 43, арк. 57 зв. – 58].

Вищевказані недоліки пояснювалися не тільки помилками Червоного Хреста, але й військово-економічною невідповідністю до війни країни у цілому.

У кінці 1914 року стало очевидним, що війна набуває затяжного характеру. Але до ведення такої війни не була підготовленою жодна з держав. Мобілізаційні запаси, за допомогою яких ворогуючі сторони хотіли вести війну, виявилися досить обмеженими. Промисловість не встигала в необхідній кількості виробляти зброю та бойові припаси. Перед кожною з сторін постало складне завдання переведення своєї економіки на військові рейки.

Опинившись перед фактом провалу своїх початкових стратегічних планів, німці вирішили у 1915 році на Західному (французькому) фронті перейти до оборони, а всі сили зосередити на Східному фронті, розбити російську армію і вивести Росію з війни.

Відбивши наступ російських військ у Карпатах, німецьке командування почало готувати операцію по розгрому правого флангу Південно-Західного фронту. На ділянці в 25 кілометрів, де оборонялися 5 російських дивізій, німці зосередили дві армії і створили шестикратну перевагу в артилерії [2, с. 80].

19 квітня 1915 року німці перейшли в наступ і прорвали фронт. "Вчора на ділянці одного з полків німці випустили 3 тисячі снарядів. Знесли все. А у нас було випущено лише 100" [22, с. 66], – сповістив в одному із своїх листів до військового міністра В. А. Сухомлінова генерал М. М. Янушкевич. Через відсутність боєприпасів російські війська почали відступати на схід. Однак німцям не вдалося оточити і знищити російську армію. Восени фронт стабілізувався по лінії Рига, р. Західна Двина, Двінськ, Сморгонь, Барановичі, Дубно, р. Стрипа [2, с. 80].

Безперервні бої, які йшли кілька місяців, змусили червонохресні заклади Південно-Західного району працювати за дуже важких умов. На кінець квітня 1915 року в розпорядженні головноуповноваженого Б. Є. Іваніцького знаходилося 249 різних польових

закладів, з них при арміях – 171 і розташованих у тиловому районі – 78 [12, с. 3889]. Відступ установ РТЧХ з Галиції був проведений загалом без суттєвих втрат у майні, і особовий склад їх використовувався при відкритті харчових і перев'язочних пунктів, а також організації перевезення хворих та поранених.

Так, у Львові персоналом Червоного Хреста була посилена перев'язочна на головному вокзалі й обладнана перев'язочна у пакгаузі вокзалу. На ці перев'язочні припадала головна робота по наданню допомоги пораненим, яких було перев'язано кілька десятків тисяч [12, с. 3872–3873].

Що стосується лазаретів та госпіталів, то через відсутність транспортних засобів вони повинні були розгортатися по залізничних лініях. Між тим, внаслідок завантаженості останніх військовими перевезеннями не раз траплялися значні утруднення при евакуації. Дуже складно було одержати вагони для вантажів. Так, наприклад, госпіталь Єлісаветградської Общини Червоного Хреста, розгорнутий у Ярославі, повинен був частину свого майна залишити на станції, тому що замість обіцяних 10–11 вагонів було дано тільки 4, а наступного дня, після посиленних клопотань, ще 3 вагони [14, с. 14].

Напруженою була діяльність червонохресних закладів і на інших фронтах. Восени 1915 року російський Північно-Західний фронт був розділений на два окремих фронти: Північний і Західний. До складу Північного фронту входили 1, 5 і 12 армії. Завдання по забезпеченню їх медико-санітарних потреб повинні були вирішувати і заклади Червоного Хреста Північного району (до цього часу цим займалася червонохресна організація Північно-Західного району). Як красномовно зауважив завідуючий медичною частиною РТЧХ Північного фронту С. К. Соловйов: "...Червоний Хрест був на Північному фронті першою організацією, якій довелося лагодити латки військово-санітарного відомства" [31, арк. 18]. Тільки при одній 12-й армії вже на час створення фронту діяло 13 закладів РТЧХ [31, арк. 15]. Однак, незабаром з'явившись, Земський та Міський Союзи швидко обігнали Червоний Хрест у кількісному відношенні. Але за словами того ж Соловйова, хоча "...Союзи кількісно обігнали Червоний Хрест, але якісно останній стояв завжди попереду" тому що "... мав заклади, обслуговуючі армію в медико-санітарному відношенні (мав лабораторію, передові загоны, транспорти і т.д.), Союзи ж обслуговували армію як таку, йшли на допомогу не стільки санітарною частиною, скільки етапно-господарською. Обладнання та устрій закладів Союзів, потребуючи певної організації і досвіду, абсолютно не може йти у порівняння із устроєм лікарняних закладів або загонів, якими розпоряджався Червоний Хрест" [31, арк. 18].

Однак, як би там не було, у лютому 1916 року при арміях Північного фронту діяло 76 медичних і господарських закладів РТЧХ (14 госпіталів, 13 етапних і рухомих лазаретів, 17 передових загонів та ін.) [38, с. 4–5]. З початку кампанії і до 1 травня 1916 року у фронтових закладах, а також тилових госпіталах і лазаретах РТЧХ Північного району пораненими було проведено 55892 офіцерських та 2884778 солдатських лікарняних днів [8, с. 2687]. Успішно діяли медичні заклади Червоного Хреста Західного району. Внаслідок розділу частина установ була передана головноуповноваженим Північного і Внутрішнього районів, на Західному ж фронті залишилися такі заклади РТЧХ; госпіталів – 21; етапних лазаретів – 26; рухомих – 28 і під прапором Червоного Хреста – 28 (госпіталів – 2 і лазаретів – 26) [19, с. 516–517].

У своєму донесенні головноуповноважений Е. П. Беннігсен особливо відзначив діяльність Тамбовського госпіталю, власного його величності госпіталю Товариства Доброчинність, 4-го Георгіївського госпіталю. З більш дрібних одиниць особливо помітними були два Георгіївських рухомих лазарети, Приамурський етапний, Уфимський лазарет, лазарет Вітебської Общини Червоного Хреста, Олексіївський лазарет [5, с. 4408].

До початку 1916 року центральні держави, доклавши багато зусиль протягом перших двох кампаній, значно виснажили свої ресурси, але так і не змогли вивести з війни Францію або Росію.

Особливе значення у кампанії 1916 року мали операції на Східноєвропейському театрі. Важливу роль відіграв наступ російських армій Південно-Західного фронту (головнокомандуючий генерал О.О. Брусилов), який розпочався 22 травня. Оборона австро-німецьких військ була прорвана на глибину 80–120 км. Ворог зазнав великих втрат (більше 1 млн чоловік вбитими та пораненими і більше 400 тис. полоненими). Командування Центральних держав було змушене перекинути на російський фронт 11 німецьких дивізій з Франції та 6 австро-угорських з Італії. Російські армії були зупинені, й на початку серпня 1916 року фронт стабілізувався [2, с. 84].

Наступ Південно-Західного фронту вимагав посилення хірургічної допомоги на передовій. Ще зимою управління Південнозаходохреста звернуло увагу на необхідність пересування вперед великих госпіталів Червоного Хреста з метою створення в армійських районах хірургічних центрів. Поступово, починаючи з весни і впродовж літніх місяців, ряд медичних закладів був пересунутий з тилу у райони діючих армій (Київський і Полтавський – у Рівне, Севастопольський – у Тернопіль, Пензенський – у Коломию, Самарський і Таврійський – у Чернівці) [10, с. 441]. Загальні чисельні підсумки лікарняної діяльності Червоного Хреста на Південно-Західному фронті виразилися у таких цифрах: з початку кампанії до 1 вересня 1916 року через заклади РТЧХ цього фронту пройшло 593300 чоловік, у тому числі 14316 офіцерів, 555767 нижчих чинів, 16535 військовополонених і 6682 чоловіки цивільного населення [10, с. 435].

Хоча головні дії розгорталися на Південно-Західному фронті, але і в інших районах червонохресні заклади виконували нелегку роботу. На 1 лютого 1916 року Червоний Хрест Західного району мав у своєму розпорядженні 233 лікарняно-санітарних установи у діючих арміях (12 госпіталів, 17 етапних лазаретів, 32 рухомих лазарети, 29 передових загонів та інші формування) [38, с. 4–5].

Найбільш активно діяльність цих установ була під час проведення 5–17 березня 1916 року арміями Західного фронту Нарочської операції, яка змусила німецькі війська послабити атаки на Верден. За березень у госпіталях і лазаретах Червоного Хреста, а також у лікарняних закладах, діючих під його прапором, за далеко не повними даними було проведено: офіцерами – 2000; нижчими чинами – 660 і цивільними особами – 428 лікарняних днів [20, с. 3420], а всього кількість лікарняних днів, проведених пораненими та хворими воїнами, військовополоненими і біженцями у власних лікарняних закладах Червоного Хреста Західного району та їм субсидованих з початку кампанії до 1 травня 1916 року виразилася у таких цифрах: офіцерами проведено 41702; нижчими чинами – 3956654 та біженцями – 34291 лікарняний день [8, с. 2687].

Діяльність Червоного Хреста Західного району була відзначена наказом головнокомандуючого арміями Західного фронту, який засвідчив: “Роботу цих закладів і особливо госпіталів, лазаретів, передових загонів, транспортів та харчових пунктів визнаю вище усякої похвали...” [27].

Особливо слід вказати на діяльність морських плавучих госпіталів. З метою організації останніх Морське відомство передало в розпорядження головноуповноваженого Червоного Хреста Південного району М. П. Урусова два пасажирських пароплави компанії “Messagerie maritime” – “Португалія” та “Екватор”. Вони були переобладнані на плавучі госпіталі в майстернях Добровільного флоту і Російського Товариства Пароплавання й Торгівлі. Неоцінену допомогу по їх обладнанню надав також Катеринославський польовий склад Червоного Хреста. Персонал кожного пароплава складався з уповноваженого, 3 лікарів, священика, 25 сестер і 50 санітарів. Місткість суден складала по 500 чоловік на кожному. Вартість обладнання двох пароплавів обійшлася в 717500 крб. [14, с. 7; 44, арк. 129–129 зв.].

У грудні 1915 року Туреччина та Болгарія визнали за призначеними для плавання по Чорному морі “Португалією” та “Екватором” права госпітальних суден [47, с. 193]. Тим більший жах і обурення викликала подія, яка сталася 17 березня 1916 року.

У цей день “Португалія”, яка знаходилася у Чорному морі, маючи на борту російсько-французький екіпаж і медичний персонал, прямувала до міста Офу. О 8-й годині 30 хвилин

ранку названий пароплав зупинився, щоб дати можливість одному з супроводжуючих його суден відкачати воду. У цей час ворожий підводний човен, наблизившись до судна, яке стояло із зупиненими машинами, обійшов навколо нього і без попередження випустив по ньому дві торпеди з відстані у 50 метрів. Після вибуху госпітальне судно у ту ж мить пішло на дно. Російському міноносцю, який знаходився недалеко, вдалося врятувати 163 чоловіки з 273, що перебували на судні. Решта ж, у тому числі 14 сестер милосердя Червоного Хреста, лікарі, санітари, частина російської команди, а також 29 французьких матросів загинуло [3, с. 1270].

Серед загиблих були: уповноважений Червоного Хреста граф Л. Л. Татищев; старша сестра милосердя баронеса О. Ф. Мейендорф (племінниця товариша голови ГУ РТЧХ барона Ф. Є. Мейендорфа); сестра милосердя княжна О. С. Андроннікова та ін. [23, с. 1447–1449].

Потоплення “Португалії” викликало обурення всієї російської громадськості, а морський міністр генерал-ад’ютант І. К. Григорович зробив заяву: “Це розбій, іншої назви немає вчинку командира підводного човна, що потопив “Португалію”. Моя особиста думка така: після війни російський уряд повинен висунути вимогу віддати цього віднині безсмертного за своєю мерзенністю моряка військовому суду, який, – я в цьому не маю сумніву, – засудив би винного до смертної кари “[3, с. 1282].

Усі врятовані з “Португалії” були нагороджені: офіцери – відповідними орденами, а всі решта – георгіївськими медалями [17, с. 1478]. Матрос Василь Василевський одержав також у подарунок від французької компанії годинника за врятування кормового національного прапора [28].

“Португалія” виявилась не єдиним потопленим судном Червоного Хреста. Через три місяці 25 червня торпедою з підводного човна було потоплено госпітальне судно “Вперед”. З 67 чоловік екіпажу і санітарного персоналу було врятовано 60 [24, с. 2401–2407; 29].

Для правильної постановки хірургічної допомоги ГУ РТЧХ запрошувало на службу “світл” вітчизняної медицини: професорів С. Р. Миротворцева, М. Н. Бурденко, К. Х. Орлова М. М. Петрова та ін., які роз’їжджаючи по фронтах, консультували лікарняні заклади Червоного Хреста, виконуючи в той самий час складні хірургічні операції [14, с. 32]. Їх діяльність була надзвичайно напруженою. Лише за один місяць своєї діяльності професор М. Н. Бурденко виконав 120 трепанацій [43, арк. 57 зв.]. Старший консультант Червоного Хреста при арміях Західного фронту професор В. Г. Цеге фон Мантейфель на початку 1916 року подав у ГУ рахунок для сплати, згідно якому на свої службові роз’їзди від 19 жовтня 1915 року до 3 січня 1916 року він витратив 160 крб. 50 коп., а також рахунок витрат по роз’їздах, сплаті телеграм і канцелярських витрат, його помічника, лікаря В. К. фон Рейтера на суму 196 крб. 47 коп. [32, арк. 7].

Під головуванням професорів-консультантів створювалися швидкодіючі хірургічні загони у складі 2-ох лікарів, 12 студентів і 8–10 сестер [14, с. 32]. Бої, які точилися в серпні 1914 року у Південних губерніях Привіслінського краю, підтвердили необхідність мати наготові хоча б кадри хірургічно-перев’язочних загонів, які легко можна було б перекидати в місця найбільшого скупчення поранених; у Мехов, Андрєєв, Кельці, куди між 10 і 20 листопада прибувало щоденно по декілька тисяч поранених. Хірургічних сил і засобів, розташованих там установ Червоного Хреста не вистачало, а червонохресні лазарети, які знаходилися поблизу, не могли у короткий строк прийти на допомогу. Деякі з них і зовсім були позбавлені можливості рухатись з причини слабкої перепускної здатності залізниць, пошкоджених австрійцями [11, с. 833].

На початку 1915 року такими загонами були укомплектовані вже чотири армії Південно-Західного фронту. Вони обслуговували ближні тили військових частин [11, с. 833–834].

Крім традиційних лікарняних закладів досить успішно діяли очні загони. На початку 1915 року опікування імператриці Марії Федорівни сліпими було сформовано на прохання ГУ РТЧХ три очних загони (для Північно-Західного, Південно-Західного і Кавказького фронтів). Метою цих загонів було надання безпосередньої допомоги військам, а крім того,

вони брали участь у сортуванні поранених з ушкодженими органами зору при евакуації. Ці загопи направлялися у ближні військові тили і діяли при тих лікувальних закладах, у складі яких не було лікарів-окулістів [30, арк. 30].

Особливо успішно діяв очний загін на Західному фронті, де ним була відкрита спеціальна лікарня у Варшаві на 80 місць [14, с. 35].

Непідготовленість військового відомства до війни виявилась не тільки у відсутності необхідної кількості санітарних поїздів, транспорту, передових загонів та ін. Необхідні були спеціальні формування, які б не тільки надавали медичну допомогу, а також годували хворих та поранених там, де це не могли зробити традиційні формування РТЧХ. Організація їх полягала: 1) у формуванні рухомих харчовально-перев'язочних загонів; 2) у формуванні харчових пунктів, обслуговуючих райони військових операцій; 3) у відкритті харчових пунктів, обслуговуючих евакуаційні шляхи в тилу діючої армії. Всі ці заклади розміщувалися на залізничних платформах, автомобілях або кінних возах [14, с. 24].

Особливо корисною була діяльність рухомих харчових загонів. За перші два місяці кампанії тільки у Києві було сформовано 10 подібних закладів. Розміщувалися вони, як правило, у залізничних ешелонах і складалися з двох вагонів-кухонь, двох вагонів-комор і вагону для персоналу [41, арк. 247 зв.]. Кожний такий загін міг щодоби видавати 11–12000 порцій гарячої їжі [14, с. 25].

Як приклад, можна привести епізод з діяльності 1-го загону РТЧХ. За час боїв під м. Тарновом (осінь 1914 р.), коли місцеве населення, охоплене панікою, почало втікати з міста, загін залишався на посту, продовжуючи працювати, незважаючи на австрійські снаряди. І за таких важких обставин персоналом загону було перев'язано більше 5000 поранених і нагодовані 115000 чоловік [11, с. 827].

Крім харчових загонів у тому ж Південно-Західному районі також було відкрито 28 перев'язочно-харчовальних пунктів [41, арк. 247 зв.].

Особливо велику роботу виконували пункти у Києві, Козятині, Фастові, Радзівілові та Волочиську. Так, Київським пунктом за грудень 1914 року було відпущено 70303 порцій гарячої їжі. Козятинський пункт за період від 1 жовтня до 15 грудня 1914 року нагодував 32444 поранених та хворих; видав 2148 порцій чаю, 3779 яєць, 866 пляшок молока і 212 шт. цигарок. Перев'язочна допомога за цей же час була надана 1003 пораненим. Особливо великими були потреби у тютюні. Уповноважений РТЧХ по м. Козятину відмічав у своєму донесенні головноуповноваженому, що "...часто поранені не тільки нижчі чини, але і офіцери, відмовляються від їжі, просячи цигарок, така велика серед них погребя у тютюні" [11, с. 830].

Харчовальний пункт у Волочиську під завідуванням княгині Волконської від 27 серпня до 14 грудня 1914 року нагодував 38700 чоловік поранених, хоча РТЧХ за весь час діяльності одержало тільки 2500 крб. Все інше дала місцева громадськість [11, с. 830].

Крім надання медичної і харчової допомоги частинам діючої армії на Червоний Хрест було покладене завдання допомагати військово-санітарному відомству в його боротьбі з поширенням епідемічних захворювань на фронті й у ближньому тилу. Допомога ця здійснювалась формуванням санітарно-епідемічних залізничних загонів, дезінфекційних залізничних загонів, відкриттям заразних лазаретів та ін. [14, с. 28].

Червоним Хрестом були сформовані дезінфекційні поїзди (з 4-х або 7-и вагонів), відкрита мережа дезінфекційних та епідемічних загонів, обладнані тимчасові ізоляційні бараки і спеціальні рухомі дезінфекційні камери. Вже у вересні 1914 року в Південно-Західному районі головно-уповноваженим РТЧХ були сформовані й відправлені на фронт 8 дезінфекційних і санітарно-епідемічних загонів у поїздах [14, с. 28–29].

Згідно з проханням військового міністерства у Південно-Західному районі були сформовані в майстернях Галицьких залізниць 2 поїзди-лазні. Вони призначалися не стільки для поранених, скільки для військових команд [14, с. 33].

Завдяки наявності захоплених у австрійців вагонів-льодовиків, цілком придатних для такого роду формування, кожний поїзд-лазня обійшовся досить дешево. До його складу входили: 1) вагон-казан; 2) вагон-мильня та парна, пристосовані з вагонів-льодовиків

австрійського типу, вагон цей був розділений капітальною перегородкою на дві половини і вкритий оцинкованим залізом; 3) вагон-роздягальня, з'єднаний з мильною та парною утепленою гармонією; 4) вагон-цейхгауз, звідти нижчим чинам видавалась свіжа білизна і верхній одяг, якщо вони їх потребували; 5) вагон-дезінфекційна камера, де проходили дезінфекцію небезпечний у санітарному відношенні верхній одяг та білизна; 6) вагон для персоналу 4-го класу. Вартість обладнання кожного такого поїзда визначалася сумою в 2000 крб., що було досить не багато у порівнянні з користю, яку приносили подібні поїзди [11, с. 832–833].

Висока ефективність поїздів-лазень сприяла тому, що у доповнення до двох поїздів був сформований третій поїзд, який повинен був обслуговувати Західний фронт [14, с. 34].

Активно діяли червонохресні заклади і на інших ділянках фронту.

Наступ Південно-Західного фронту генерала О.О. Брусилова спонукав до вступу у війну Румунії на боці Антанти. За кілька днів до цієї події в управління уповноваженого РТЧХ Південного району надійшов ряд вимог від військового відомства сформувані для армії, яка повинна була діяти у Румунії, цілу низку санітарних установ. Вимоги були надзвичайно широкі та різнобічні. Треба було відправити 900 ліжок у формі рухомих лікарняних закладів, біля 2000 у вигляді тилових госпіталів, ряд транспортних засобів, загонів-лазень, обладнати евакуаційний головний пункт апаратами для дезінфекції і т.д. Для виконання цих вимог був даний строк у декілька днів, хоча було очевидно, що неможливо виконати ці вимоги за такий короткий час [9, с. 329].

Про стан, що склався, уповноважений М. П. Урусов негайно доповів ГУ РТЧХ. У відповіді йшлося про те, що РТЧХ бере на себе формування трьох рухомих лазаретів, трьох транспортів, двох санітарних барж, двох перев'язочно-харчувальних загонів, загону-лазні й забезпечення головного евакуаційного пункту апаратами для масової дезінфекції [9, с. 329].

За словами М. П. Урусова: “Робота проходила при дуже несприятливих умовах – починали зав'язуватися бої, і не можна було баритися ні однієї години, а труднощі для виконання роботи виникали на кожному кроці, – важко було знайти персонал: лікарів, сестер, дістати санітарів; кожна купівля заліза, фуражу, породжували листування з владою, залізниці відмовлялися вантажити товари в ешелони, тому що одночасно здійснювалося перекидання військ... Не раз для формування загонів надавався строк у 2 години (sic), тим не менш загін точно виступав у призначений час [45, арк. 715, 717 зв.]”.

Особливо напруженою була діяльність червонохресних закладів у районі 4-ої армії, а також у місті Яссах. Скупчення величезних мас біженців призвели до спалаху інфекційних хвороб. Так, щільність населення м. Ясс збільшилася у 7 разів (з 60 до 400 тис. чоловік). Все це вимагало особливо напруженої діяльності інфекційних лазаретів, а також харчувальних і перев'язочних загонів [46, арк. 312 зв. – 313].

Підводячи підсумки діяльності Червоного Хреста у Румунії за перші два місяці, М. П. Урусов зауважив: “Якщо порівняти діяльність Червоного Хреста на Добруджанському фронті з такою ж інших громадських організацій, з повним правом можна сказати, що 75 відсотків роботи виконано Червоним Хрестом” [9, с. 341].

Початок військових дій на Кавказі викликав небезпеку занесення інфекційних хвороб у тилі райони діючої армії, особливо з боку полонених турків. Для боротьби з цим вже у кінці 1914 року було вирішено влаштувати поблизу Тифлісу спеціальне лазаретне містечко, а також виділити у кожному госпіталі та лазареті відділення для інфекційних хворих [21, с. 4333–4353; 42, арк. 24 зв.].

При здобутті турецьких міст Червоному Хресту довелося провести велику роботу по очищенню залишених госпіталів від бруду та сміття. Особливо важким було становище в Ерзерумі. За словами уповноваженого Земського Союзу лікаря Є. І. Марциновського, місто становило собою справжню клоаку. За 1915 рік у ньому хворіло на тиф 150000 чоловік. Одночасно в ерзерумських госпіталях лежало 40000 хворих на тиф. У березні та квітні 1915 року лютувала холера, вмирало по 200 чоловік на день. Був і такий день, коли померло 700 чоловік [35, с. 1641].

Коли російські війська увійшли в Ерзерум, необхідно було взяти негайних заходів по очищенню і дезінфекції міста. Всі хворі були зосереджені у турецькому госпіталі, розрахованому на 1500 чоловік і переданому Земському Союзу. Госпіталь був чудово обладнаний; рентгенівський кабінет мав мармурові ванни. Забезпечення лікарськими препаратами було задовільним, але найбільше дошкуляв бруд. Коли передові частини Кавказької армії зайняли Ерзерум, у госпіталі було 600 хворих турків, які протягом кількох днів нічого не їли. Трупі лежали поряд з живими, всі коридори і палати були неймовірно забруднені [35, с. 1641].

Очищення Ерзеруму продовжувалося біля місяця. Величезну допомогу у цьому надавав санітарно-дезінфекційний рухомий загін Червоного Хреста під керівництвом професора І. І. Широкогорова. Особовий склад загону, крім його начальника, складався з двох бактеріологів, хіміка-бактеріолога, завідуючого господарством, завідуючого лазнею, двох студентів і 25 санітарів. Майно загону розміщувалося у 28 залізничних вагонах [6, с. 2335].

Для боротьби з епідеміями у розпорядженні загону знаходились: бактеріологічна лабораторія; дезінфекційні камери різних типів; лазня, яка складалася з 7-и вагонів; велика кількість дезінфекційних апаратів, гідропультів і запас дезінфекційних засобів у кількості десятків і сотень тисяч пудів [6, с. 2335].

Після прибуття на місце призначення загону професора І. І. Широкогорова були обстежені в Ерзерумі та поблизу всі будівлі, колодязі, 250 фонтанів, відкриті пральні. Була налагоджена робота дезінфекційних камер [36, с. 2081]. Тільки у лазнях загону за час від 12 березня до 1 травня 1916 року змогли вимитися біля 45000 чоловік, з них 524 офіцери [6, с. 2340].

При зайнятті Трапезунда Червоному Хресту дісталася лазаретне майно, білизна і медикаменти, залишені турками. Крім того, у місті розташовувалися десять турецьких госпіталів, які виявилися вільними. Хірургічна допомога пораненим надавалася медичним пунктом у Хамуркані, хірургічним лазаретом Земського Союзу в Сурмані і декількома загонами Червоного Хреста, що обслуговували своїми передовими летючками гірські райони. Завдяки вмілому розподіленню летючок та устрою збірних пунктів, а також самовідданій праці персоналу Червоного Хреста, важка евакуація з гір проходила без перешкод. Для евакуації поранених в Батум був пристосований спеціальний транспорт [18, с. 1641; 22].

Таким чином, велика маса хворих та поранених військових вимагала від червонохресних госпіталів і лазаретів надзвичайно напруженої роботи, особливо у весняно-літній сезон. Це пов'язувалося з активізацією військових дій у цей період. Поряд з рядом переваг більшості медичних установ РТЧХ був притаманний загальний недолік – їх недостатня мобільність. Це пояснювалося нестачею залізничних вагонів, а також недостатнім розвитком мережі російських залізниць. Ліквідувати цей недолік ГУ намагалося шляхом формування спеціальних мобільних з'єднань (хірургічних, очних, щелепних загонів), які направлялися в місця найбільшого скупчення поранених.

Крім чисто медичних Червоний Хрест організував мережу закладів, які годували військові частини, а також допомагали військово-санітарному відомству в його боротьбі з поширенням епідемічних захворювань на фронті й в тилу.

Список використаних джерел

1. *Верхховский Д. В., Ляхов В. Ф.* Первая мировая война 1914–1918 гг. / Д. В. Верхховский, В. Ф. Ляхов. – М.: Воениздат, 1964. – 306 с.
2. *Военная история.* – М.: Воениздат, 1984. – 376 с.
3. *Гибель госпитального судна “Португалия”* // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 4. – С. 1268–1304.
4. *Головин Н. Н.* Военные усилия России мировой войне. В 2-х т. / Н. Н. Головин. – Париж: Т-во объедин. изд., 1939. – Т. 1. – 211 с. Т. 2. – 242 с.
5. *Доклад* главноуполномоченного о деятельности краснокрестных учреждений в Западном районе // Вестник Красного Креста. – 1915. – № 10. – С. 4408–4409.
6. *Доклад* профессора И. И. Широкогорова // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 7. – С. 2335–2341.
7. *Емец В. А.* Очерки внешней политики России: Взаимоотношения России с союзниками по вопросам ведения войны / В. А. Емец. – М.: Наука, 1976. – 367 с.
8. *Журнал* общего собрания членов Российского Общества Красного Креста. 26 июня 1916 года // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 8. – С. 2675–2697.
9. *Извлечение* из краткой записки главноуполномоченного Южного района князя Н. П. Урусова о деятельности его в Добруджанском районе с открытия кампании до 1 ноября 1916 г. // Вестник Красного Креста. – 1917. – № 1. – С. 328–342.
10. *Извлечение* из обзора деятельности учреждений Красного Креста при армиях Юго-Западного фронта за август 1916 года // Вестник Красного Креста. – 1917. – № 2–3. – С. 432–443.
11. *Извлечение* из отчета главноуполномоченного Российского Общества Красного Креста Юго-Западного фронта сенатора Б. Е. Иваницкого по 10 января 1915 года // Вестник

Красного Креста. – 1915. – № 3. – С. 823–838. 12. *Извлечение* из очередного обзора деятельности учреждений Красного Креста при армиях Юго-Западного фронта за май и июнь месяцы // Вестник Красного Креста. – 1915. – № 9. – С. 3872–3899. 13. *История* Первой мировой войны 1914–1918 гг.: В 2-х т. – М.: Наука, 1975. – Т. 1. – 446 с. Т. 2. – 607 с. 14. *Краткий обзор* деятельности Российского Общества Красного Креста по оказанию помощи больным и раненым воинам на театре войны с Австро-Венгрией, Германиею и Турциею в 1914–15 гг. Доклад общему собранию гг. членов РОКК 28 февраля 1916 г. – Петроград, 1916. – 91 с. 15. *Краткий отчет* главноуполномоченного Северного района Российского Общества Красного Креста. С начала войны по 19 июля 1915 года. – Петроград, 1916. – 205 с. 16. *Медицинская помощь* в районах военных действий по отзывам особоуполномоченных // Вестник Красного Креста. – 1915. – № 2. – С. 532–534. 17. *Награды* // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 5. – С. 1478. 18. *Осмотр* Трапезунда // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 5. – С. 1641. 19. *Отчет* заведующего медицинской частью при главноуполномоченном Российского Общества Красного Креста при армиях Западного фронта С. Р. Миротворцева за август–октябрь 1915 г. // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 2. – С. 448–524. 20. *Отчет* заведующего медицинской частью при главноуполномоченном Российского Общества Красного Креста при армиях Западного фронта С. Р. Миротворцева за январь–апрель 1916 г. // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 10. – С. 3366–3434. 21. *Отчет* консультанта по внутренним болезням при управлении главноуполномоченного Российского Общества Красного Креста при Кавказской армии, профессора госпитальной терапевтической клиники императорского Николаевского университета Д. О. Крылова с 21 декабря по 15 марта 1915 г. // Вестник Красного Креста. – 1915. – № 10. – С. 4333–4353. 22. *Переписка* В. А. Сухомлинова с Н. Н. Янушкевичем // Красный архив. – 1923. – Т. 3(9). – С. 29–74. 23. *Погибшие* на госпитальном судне “Португалия” // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 4. – С. 1447–1449. 24. *Потопление* госпитального судна “Вперед” // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 7. – С. 2401–2407. 25. *Правительственный вестник*. – 13 февраля 1915. 26. *Правительственный вестник*. – 16 апреля 1916. 27. *Правительственный вестник*. – 1 июня 1916. 28. *Правительственный вестник*. – 1 ноября 1916. 29. *Речь*. – 1 июля 1916. 30. *Російський державний військово-історичний архів*, м. Москва (далі – РДВІА). – Ф. 12651. – Оп. 1. – Спр. 1150. 31. *РДВІА*. – Ф. 12674. – Оп. 1. – Спр. 10. 32. *РДВІА*. – Ф. 12674. – Оп. 1. – Спр. 1182. 33. *Ростунов И. И.* Русский фронт первой мировой войны / И. И. Ростунов. – М.: Наука, 1976. – 387 с. 34. *Санитарная служба* русской армии в войне 1914–1917 гг. Сборник документов. – Куйбышев: Госвоениздат, 1942. – 464 с. 35. *Санитарное состояние* Эрзерума // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 5. – С. 1641–1642. 36. *Санитарное состояние* Эрзерумского района // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 6. – С. 2081. 37. *Сидоров А. Л.* Экономическое положение России в годы Первой мировой войны / А. Л. Сидоров. – М.: Наука, 1973. – 655 с. 38. *Список учреждений* Российского Общества Красного Креста на театре военных действий. На 1 февраля 1916 г. – Петроград, 1916. – 99 с. 39. *Уткин А. И.* Забытая трагедия. Россия в первой мировой войне / А. И. Уткин. – Смоленск: Русич, 2000. – 638 с. 40. *Центральный державний історичний архів України*, м. Київ (далі – ЦДІАУ). – Ф. 719. – Оп. 1. – Спр. 3. 41. *ЦДІА України у Києві*. – Ф. 719. – Оп. 1. – Спр. 4. 42. *ЦДІА України у Києві*. – Ф. 719. – Оп. 1. – Спр. 67. 43. *ЦДІА України у Києві*. – Ф. 719. – Оп. 1. – Спр. 68. 44. *ЦДІА України у Києві*. – Ф. 719. – Оп. 1. – Спр. 69. 45. *ЦДІА України у Києві*. – Ф. 719. – Оп. 1. – Спр. 128. 46. *ЦДІА України у Києві*. – Ф. 719. – Оп. 1. – Спр. 175. 47. *Черноморские госпитальные суда* // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 1. – С. 193. 48. *Юрий М. Ф.* Буржуазные военно-общественные организации в период первой мировой войны 1914–1918 гг. (Всероссийский земский союз, Всероссийский городской союз, Земгор, Центральный военно-промышленный комитет). В 2 ч. / М. Ф. Юрий. – М.: Прометей, 1990. – Ч. 1. – 182 с. – Ч. 2. – 177 с.

Вадим Ореховский

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РОССИЙСКОГО КРАСНОГО КРЕСТА ПО ОРГАНИЗАЦИИ
МЕДИЦИНСКОЙ, ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ И САНИТАРНО-ЭПИДЕМИЧЕСКОЙ
ПОМОЩИ РАНеным ВОЕННОСЛУЖАЩИМ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ
(1914–1918 ГГ.)**

В статье автор раскрывает основные моменты деятельности Российского Общества Красного Креста по организации медицинской, продовольственной и санитарно-эпидемической помощи частям действующей армии в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова: Первая мировая война, Российская империя, общественные медико-санитарные организации, Российское Общество Красного Креста, помощь раненым и больным.

Vadym Orehovskiy

**THE RUSSIAN RED CROSS SOCIETY ACTIVITY FOR ORGANIZATION OF MEDICAL, FOOD
AND SANITARY-EPIDEMIC HELP TO WOUNDED SOLDIERS DURING THE FIRST WORLD
WAR (1914–1918)**

In this article, the author exposes the basic moments of Russian Red Cross Society of the Red Cross activities to provide medical, food, and sanitary-epidemic aid parts acting army in the years of First World War.

Key words: the First World War, the Russian Empire, public medical-sanitary organization, Russian Red Cross Society, to help wounded and sick.